

Dučić *Visszatérés* c. szonettjét, amely magyarul nemcsak formailag, de tartalmában és stilisztikai árnyalatokban is híven követi az eredetit.

Nem kívánom tovább szaporítani a verstani, technikai, műhely-vo-natkozású észleletek sorát. Ez amúgy sem az én dolgom igazán. Itt csupán ennyit kívánok még elmondani: a Forum a *Kiásott kardot* jubiláris kötetnek szánta, és joggal. Mégsem szeretném, ha híre-neve úgy maradna fenn, mint a kiadó 1500. könyvéé, mint ünnepé. Mert ennek a kis irodalomnak én csak kevés ünnepet adnék. Helyettük a lényegét kutató hétköznapiakat tartanám fontosnak. Az ünnepek reprezentációs költségeinek kontójára pedig olcsó könyvön igyekeznék olvasóvá nevelni a közönséget.

TŰRI Gábor

A FORDÍTÁS MÉRHETETLENSÉGE

Ács Károly: *Kiásott kard*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985

A nagyon szép kivitelezésű, közel 400 lapos könyv 370 költeményt tartalmaz, Ács Károly 1945—1984 közötti fordításait. Az alcím szerint ez csak versválogatás Ács fordítói opuszából, Jugoszlávia népeinek költészetéből (a könyvben azonban nemcsak a jugoszláv nemzetek, hanem a nemzetiségek, az albánok, a románok, a szlovákok költészetét is megtaláljuk). Ács Károly költő versválogatását, negyven évi folyamatos fordítói munkásságának alkotói eredményét tartjuk tehát kezünkben; hangsúlyozni kell — nem miatta, hanem magunk miatt —, Ács soha nem tett különbséget eredeti alkotás és fordítás között, ez utóbbit soha nem tartotta kulimunkának, napi robotnak, ellenkezőleg, összehangot talált a két tevékenység között, kiemelte összetartozásukat. Következésképp nem tehetjük meg, hogy Ács Károly költő munkásságának csak egyik felét taglaljuk, hiszen az ő esetében világosan kitetszik a párhuzamosság: az eredeti vers és a fordítás azonos súllyal esik a latba. Kérdésünk tehát így hangzik: milyen eredeti műveket választott Ács fordításra, s milyen kapcsolatban állnak ezek saját verseivel?

Ács négy évtizedes alkotói tevékenysége során megközelítőleg 400 verset írt („csak” ennyit!), s közel 1000 költeményt lefordított. Az önmagukkal és munkájukkal szemben igényes, szigorú kevesek közé tartozik Ács: csiszolja, érleli, formálja a verset, mindaddig, míg a költői kifejezőmód legalább megközelítőleg nem fedi a választott formát. Kihívást jelent számára a nehéz, összetett feladat, versforma, birokra kel vele, keresi a legjobb megoldást. S ez nemcsak érett alkotói korszakára jellemző, hanem mindig úgy tartotta, hogy a vers legyen tökéletes építmény, a költő pedig kiváló mestere a formának. Ez a feltétele a

türelmes és kitartó fordítói munkának; amikor a kiválasztott vers kemény dió, nem könnyű feltörni, de vállalni kell a kilátástalan kísérletet, hogy a fordító visszaadja a tökéletes verset.

Nemrég a kezembe került Radó György fordításainak válogatott kötetete (*Szerelmes szembesítés*, Budapest, 1984), s elsősorban természetesen, egy, a mi vidékünkéről származó költemény, Nazor *Orač* (Szántóvető) című versének fordítása ragadta meg a figyelmemet. Klasszikus vers, a fordítás is könnyedén visszaadja a formát, de már az első versszakot tévesen értelmezte és fordította Radó („Rano naša, al si grdna! Njivo naša, al si tvrda!”): „A hajnalunk jaj de szegény! A földcskénk jaj de kemény!” — S tovább már nem fontos, hogy a ritmus töretlen. S íme, most Ács fordításában olvasom ezeket a sorokat: „Sebünk, sebünk, de mélyen vagy! Mezőnk, mezőnk, de kemény vagy!” — pontosan visszaadja a vers értelmét és ritmusát is. Fontosabbnak tartom azonban, hogy Ácsot, a költőt is magával ragadta Nazornak ez a verse és besorolta ebbe a válogatásba; Nazortól egyébként vagy hatvan költeményt fordított eddig, ebben a kötetben helyet kapott még a *Tücsök*, a *Bozót*, a *Gályarab éneke* is, és úgy érzem, nem szükséges magyarázatot fűzni a fordító választásához, de meglepett, hogy itt van Nazornak egy kevésbé ismert ifjúkori költeménye is, a *Sirály* című, amely közelebb visz bennünket a valódi Nazorhoz. Ács ragyogóan tolmácsolja a szonettet, ezt érezzük a fordítást olvasva és az eredetit mormolva emlékezetből: nem, nem tompul az éle, miként egy percre tűnhet (a szörend megváltoztatása miatt?), de, természetesen, van, ami kimarad, van egy kis eltérés, ez azonban nem gyengíti a szonettet, kivéve talán az első versszakot: Nazor így ír a sirályról: „U krug se pomiče tako / Između dvije modrina”, a fordító viszont meg is nevezi ezt a két kékséget: „Széles, szabályos kört suhan; / Majd vizet súrol, majd eget.” Nazor versei sem egymásután sorakoznak azonban ebben a könyvben. Ács ugyanis nem szedte időrendbe a költőket és verseiket. Más elképzelést követ a kompozíció: a kötetet Vasko Popának a vers teremtéséről szóló költeménye nyitja, és Slavco Almajan A doboz című verse zárja, közöttük 13 ciklus, mindegyik 12 költeményből áll. A költő igyekezete nyilvánvaló: olyan versciklusokat hozni létre, amelyeket nem a szerzők születési éve határoz meg, hanem a domináns téma, motívum, s egyben a jugoszláv költészet keresztmetszetét adni, s úgy csoportosítani a verseket, hogy a könyv elején a régi, klasszikus költők hangja domináljon, s ciklusról ciklusra haladva eltűnjenek a klasszikusok, s az utolsó ciklusokban az újabb és a mai költők vegyék át a szót. Nem erőltetetten ugyan, de jelen van az egyidejűség és az egymásutániság elve is ebben a költészetértelmezésben.

Nem lett volna egyszerűbb Ács számára a megbízható kronológia a problematikus és nehezen meghatározható ciklusok helyett?

Ács olyan alkotó, aki kevésbé fontos dolgokban is kerüli az olcsó

megoldást, mindig szívesebben kísérletezik, hogy új lehetőségekre találjon. Ő az egyik fordítója a *Napjaink éneke* című kétkötetes jugoszláv költészeti antológiának; tíz évvel ezelőtt, munkásságának harmincadik évfordulójára adta ki *Ének füstje, füst éneke* című kötetét, amely verseket és fordításokat tartalmaz az 1945—1975. közti időszakból. Itt Ács szintén időrendbe szedte a költeményeket, minden év terméséből, egy-két eredeti verset és egy-egy fordítást sorolt be, s ily módon, szigorú kritikával azt is érzékeltette, mit tekint legjelentősebbnek saját opuszából, mint befejezett alkotást, amely kiállja az idő próbáját. Ács már ebben a kötetben is kiegyenlíti az eredetit a fordítással, még az utószóban is azt írja, több olyan fordítást is talált volna, amely megérdemli, hogy kiemelve, mint egy-egy év legjelentősebb teljesítményét. (A könyv címe talán Miloš Crnjanski hatását tükrözi, minden „jakože dim”; az utószó különösen ezt sejteti: Ács szerényen úgy érzi, hogy költészete olyan, mint a füst, s többször variálja ezt a képet. Ács nemcsak Crnjanski költeményeit fordította, hanem prózáját is: a *London regényét*.) Amikor a *Kiásott kardot* állította össze, nem kívánt a már alkalmazott módszerrel élni, másként szervezte egészé az anyagot. Az eredmény: egyedülálló versgyűjtemény, amelyet elsősorban a fordító alkotói lényeg fog össze. A válogatás ugyanis fontosabb a kompozíciónál, amely nem formalista és amelynek megvan a maga varázsa.

Ács, a költő valóban megválogatja a fordítandó költőket és költeményeket, ez különösen ebből a könyvből tűnik ki. A válogatás szigorú, s versfordításainak csak egyharmadát tartalmazza. S hogy lássuk, milyen vonzó Ács számára éppen a bonyolult, összetett fordítói vállalkozás, elég, ha felsorolunk a kötetből néhány szerzőt és költeményt: Laza Kostić: *Alom s ébrenlét között, Santa Maria della Salute*; Zmaj: *Dal a dalról, Lem-Edim, Elégetett vers*; Đura Jakšić: *A hársfaligetben (Este, Éjjél)*; Aleksa Šantić: *Szigeti alkony*, Dis: *Talán alszik*, Crnjanski: *Stražilovo, Belgrád-síratás*; Tin Ujević: *Mindennapos panaszdal*; Goran: *Fehér híd*; Cesarić: *Visszatérés*; Davičo: *Szerbia...* E versek mindegyikéről külön-külön kellene beszélni, elemezni az eredetit és a fordítást. S itt sorakoznak Ács korosztályának költői, és a nála jóval fiatalabbak is. Kitűnő válogatásban mutatja be a szlovéneket: Prešern, Simon Gregorčič, Kette, Murn, Župančič, Gradnik, Koček... S a macedónokat: Racin, Koneszki, Gane Todorovszki, Mateja Matevszki... S a vajdasági költőket, akiknek alkotómunkáját figyelmesen kíséri: Pavle Popović, Gojko Janjušević, Vitazoslav Hronec, Slavco Almajan, Raša Popov, Ion Balan... A kosovói költők közül Enver Gjerqek *Fej és Ali Podrimja Befejezetlen játék* című költeményét. S hogy ne is soroljuk a szerbhórvát költészet egész területének megannyi klasszikus és modern alkotását, amelyeket a fordító és válogató avatott kézzel sorolt be a könyvbe.

Ács Károly komplett alkotó, és ez a műve elmélyült tanulmányozást igényel.

Felfedezni, meglátni az értéket (válogatás), azután formálni, csiszolni a fordítást azon kultúra követelményeinek szellemében, amelyben teljes fényben kell ragyognia (műfordítás). Az alkotó számára egyformán fontos mindkét szempont; mindkettő elemzést s eredményként olyan becslést igényel, amely magában foglalja az általános ítéletet, valamint az egyedi megoldásról mondott ítéletet a globális hozzáállás keretében.

Mormoltam magamban az Ács által kiválasztott ismert verseket, és a fordítást olvastam: meggyőződhettem, hogy még a magyarul nem tudók is felismerik egy-egy ismert vers ritmusát, különösen a nehezen megragadható, sejtelmes költeményekét, amelyek esetében nehéz a racionális értelmezés. Éppen ezért érdemel tiszteletet Ács teljesítménye: a versek élnek tovább a maguk életét, felismerhetőek az új nyelvi közegben is, és egyidejűleg az új kultúra részévé válnak.

Az egyedi megoldásokat tekintve azonban mindjárt felmerül e sorok írója illetékességének kérdése is. Az ilyen elemzéssel kialakított kép másmilyen, felmerül számos bonyolult kérdés, amelyek még bonyolultabb, sarkalatos, olyan kérdéseket érintenek, amelyekre az eredetiben sincs megoldás, illetve nem alakult ki egységes nézet e megoldásokról. Csak néhány részletnél időzünk el, mégpedig az igen bonyolult verseknél, amelyek kérdések és problémák áradatát vetik fel, fordításuk pedig valóságos remeklés.

Ács Laza Kostić két legbonyolultabb versét fordította le, az *Alom és ébrenlét között*, valamint a *Santa Maria della Salute* címűt, s mindkettőt sikeresen, de már ez utóbbi első sorában — „Oprosti, majko sveta, oprosti” — az eredetiben is vitás, hogy a Mater Mundi vagy a Mater Sancti-e a megoldás, Ács pedig így fordította: „Megbocsáss érte, kegyelem anyja” — ez a megoldás tehát nem a lehetőségek egyikének választása.

A könyv címét Crnjanski Belgrád-síratásából kölcsönözte Ács, e költőtől 19 verset fordított, s ezenkívül a London regényét, jól ismeri hát, közelinek érzi magához. A címadó verssor így hangzik: „Ti sjajiš kao iskopan stari mač”, a fordításban pedig: „Te ragyogsz, kiásott kard, űs írás”. A fordításban a verssor a ritmushoz és a rímhez szükséges résszel egészül ki, Crnjanski azonban azt mondja, „kao”, és a fordításban éppen ez a kötőszó tűnt el, a kép metaforává vált. Ha figyelmesebben megnézzük Crnjanski verssorait és versszakait, látni fogjuk, hogy igen sok „kao” kötőszót találunk, s a fordításban nagy részük nincs meg. Néhol marad a kötőszó, néhol nem. Az első versszakban egy ilyen kötőszó elvész („i ležim, hladan, kao na pepelu klada” — „hűlök lassan, hamuba holt hasábfá”); a másodikban kettő megmarad, kettő eltűnik, a harmadikban egy marad, egy eltűnik, a negyedik-

ben háromból kettő kimarad, és így tovább. Rájövünk ugyanis, hogy nem véletlenül kerültek a versbe ezek a kötőszók, hanem építő, alkotó töltéssel bírnak. Miért mellőzi ezeket a fordító? Talán a magyar nyelv bizonyos sajátosságai miatt?

Az utolsó kivételével minden páratlan versszak első sorában birtokos névmás fordul elő ("moj Srem, naš Hvar", „moj svet”, „moj put”, „njen stas”), tehát szemlélatomást szándékosan ismétlődik egy elem, a fordításban azonban csak egyszer fordul elő ez a forma („utam”) annak ellenére, hogy a magyar nyelvben a birtokos személyraggal egyszerűbben megoldható ez. Ez esetben tehát nem a két nyelv közötti különbségről van szó.

Mindjárt a vers elején felmerül egy kétely: „Jan Majen i moj Srem, / Paris, moji mrtvi drugovi, trešnje u Kini”, a fordításban pedig: „Jan Mayen s a szerémségi sík, / Párizs, holt társaim, Kína, cseresznyegalylyak” — mindig azt hittem, hogy a mítoszbeli Pariszról van szó, aki elnyerte szép Helenét, a fordításban viszont Párizst olvashatunk, most tehát nem vagyok biztos e részlet eredeti jelentésében. A fordításban a második sor végén megváltozott a szórend; az inverzió ugyan gyakori Crnjanskinál, de akkor vesszővel választja el a szavakat, itt azonban nem ez az eset, de a fordító a szerző módszerével élt. Másutt viszont figyelmen kívül hagyta ezt a megoldást, és rövidítette a sorokat. A szóban forgó versszak így folytatódik: „prividažu mi se još, dok ovde ćutim, bđim, i mrem / i ležim, hladan, kao na pepelu klada”, a fordításban pedig: „fölrémlenek még, néha, míg itt fekszem virrasztva, s míg / hülök, lassan, hamuba holt hasábfá”. Látszik: a fordító Crnjanski stílusával él, de vajon eléggé-e? Lehet-e, szabad-e még jobban ragaszkodni ehhez a stílushoz? Vagy például a 4. versszakban: „Ti budiš veseloš, što je nekad bila, / kikot, tu i u mom krikju, vrisku, i vapa-ju.”, a fordításban pedig: „Te a régi derűt újra földerítéd / s a kacajt is, itt, és a csöndem sikolyában.” Ilyen és hasonló példákat pedig mindenütt találunk. A fordító tudta, hogy nehéz dolga van, összetett feladatát áldozatok árán oldotta meg, hogy a végén mégis jó legyen a vers.

Hangsúlyozni kell, hogy nem könnyű újraalkotni más nyelven Crnjanski mondatát, még prózában sem, magyar nyelven sem, s fokozottan vonatkozik ez a versre. Emlékszem, hogyan magyarázta a néhai Živko Milićević — amikor csodálkoztam, hogy a Minerva éppen Ady válogatott elbeszéléseit adta ki, hiszen választhatott volna valami jelentősebbet is a nagy költőtől —, hogy most világos, honnan erednek Crnjanski mondatai, a vesszők és a fordított szórend; Ady elbeszéléseinek fordítója és a szerkesztő rájöttek, hogy ez csak fordítás magyarból. Nem tehettem mást, mint hogy csodálkozzam, mert semmit sem lehetett észrevenni: a nagy költő, Ady, eljutott a maga megoldásaihoz, mint ahogy egy másik nagy ember a magáiéhoz, saját nyelve felépítésének

lehetőségeivel élve. A kísérlet, hogy lefordítsuk magyarra Crnjanski mondatait, s a közben felmerülő nehézségek tanúsítják a legjobban, mekkora értelmetlenségről van szó, ha ilyen autentikus, nagy alkotóval találjuk szemben magunkat.

Az Ács által alkalmazott megoldásokat és eltéréseket a fordítással kapott globális kép keretében kell szemlélni. Egyszersmind azonban itt vannak a fordító által említett könyvtárnyi könyvek és papírhalmok, amelyekből látszik, milyen szerkezetű ez a Crnjanski-vers. A páratlan számú versszakok rímelési rendszere ugyanis meghatározott (abacdbdeec), a verssorok szótagszáma szintén meghatározott (elhanyagolható eltéréssel: 6, 14, 15, 13, 15, 14, 14, 11, 9, 5); a páros számú versszakoknak is megvan a maguk rendszere (ababcdcee) és a szótagszáma (12, 13, 12, 14, 11, 11, 15, 12, 14, 12). Nehéz, de az eredetiben sikerült ezt megvalósítani. Mit tegyen a fordító?

A fordítónak választania kell, hogy mit kell tennie, mire képes ő maga és a nyelv. Megpróbáltatás a fordító és a nyelv számára. Csak az eredmény mutatja, mekkora volt a kín, s mit akart létrehozni a fordító.

Itt azonban már eljutottunk az illetékesség határához: elég jók-e a megoldások, lehetnének-e jobbak, a sok jó megoldás közül melyik a legjobb. A *Stražilovót* lefordította Ács, de lefordította Domonkos István is. Egy mű több fordítása azt bizonyítja, hogy a jó, a kitűnő megoldás sem egyetlen, s nem egyszer s mindenkorra adott, lehetséges más, jobb megoldás is.

Itt azonban véget ér ennek a könyvismertetőnek az illetékessége, és csak itt nyílik meg az eredeti és a fordítás elemző taglalásának tere.

BRASNYÓ István fordítása

Sava BABIĆ

AZ ILLÚZIÓK ÉLMÉNYHÁTTERE

Hódi Sándor: *Illúziók nélkül*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985

Két okból is szerencsésnek tartom a könyv címének megválasztását: egyrészt mert kifejezi a szerző elhivatottan oknyomozó tisztánlátásának igényét, másrészt mert nem táplál illúziókat a fennálló ellentmondásos lérvizonyok megváltását illetően.

Életpszichológia a bevezető tanulmány címe, amely egy még nem létező, de mindjobban hiányzó tudományról szól. E hiánytünet körvonalait Hódi egy rövid pszichológiatörténeti áttekintésben rajzolja meg. A pszichológia iránt kialakult társadalmi elvárások és illúziók azon a tévhiten alapulnak, hogy a pszichológia a mindennapi életben fölmerülő személyi gondjainkkal és lelki problémáinkkal foglalkozik. Ezzel